

MICHAELA KŘIVANCOVÁ

SVĚT SLOV VĚRY LINHARTOVÉ

Klíčová slova: Noeticko-filozofická dimenze slova, ontologicko-existenciální dimenze slova, metajazykové komentáře, promlouvající subjekt, literární komunikace.

Keywords: Epistemological-philosophical dimension of words, Ontological-existential dimension of words, Metalinguistic commentaries, Speaking subject, Literary communication

Věra Linhartová's World of Words

Abstract

This paper focuses on Věra Linhartová's prose texts published between 1964 and 1968. Its aim is to present the main features of her poetics, above all the epistemological-philosophical and ontological-existential dimension of words. It also seeks to demonstrate how both aspects determine the intra-textual reflection of the construction of literary utterances and that the epistemological principle affects language and contextual transformations in the author's artistic formulation of texts. Furthermore, it shows that in Linhartová's poetics the manner of formulating literary utterances is not merely a self-contained reflection of the epistemological (and ontological) principle, but also has communicative aims.

V tomto příspěvku se poohlídíme za česky psanými texty Věry Linhartové (*1938), vystudované kunsthistoričky, která od roku 1968 žije ve Francii a od 70. let publikuje své umělecké i odborné texty výhradně ve francouzštině.

Předmětem naší pozornosti jsou autorčiny prozaické texty sevřené nejen žánrovým zařazením a dobou, do níž přicházely, tj. 60. léty, ale především svou poetikou. V tomto ohledu se nám jako kompaktní jeví texty ze souborů *Prostor k rozlišení* (1964; dále PkR), *Meziprůzkum nejbliž uplynulého* (1964; dále MNU), *Přestořeč* (1966; dále P) a *Dům daleko* (1968; dále DD) a krátká novela *Rozprava o zdviži* (1965): jsou výrazem touhy po plném vyslovení, směřují k přesnosti verbálního sdělování, ohledávají možnosti a hranice vzájemné mezilidské verbální komunikace a v neposlední řadě jsou výrazně orientovány na čtenáře.¹ V tomto článku se

¹ Těmto kritériím v jejich komplexnosti se proto vymykají další umělecké texty této autorky, byť se textům z připomenutých souborů částečně blíží buď svým jazykovým ztvárněním (poezie *Ianus tří tváří*, 1993), nebo filozofující linií své poetiky (rozhlasové hry *Překlada-tel*, 1969 a *Přesýpací hodina*, 1970). Poslední česky psaný prozaický text Věry Linhartové,

pokusíme o shrnující pohled na noetický, ontologický, konstrukční a komunikační princip slova/promluvy v poetice Věry Linhartové.² Budeme zde proto věnovat pozornost slovu a řeči coby stěžejním bodům poetiky této autorky: slovu jako prostředku i překážce komunikace; řeči jako prostoru k sebeuvědomění.

Prózy Věry Linhartové jsou světem slov:

„[...] světem viděných, slyšených, vnímaných slov, o skutečnosti vypovídajících“
(LINHARTOVÁ 1964: 87).

Slovo jako základní prostředek lidského dorozumívání směřuje v textech Věry Linhartové k reflexi bezprostřední subjektivní představy. Představa je přitom v autorčině poetice nahlížena jako obraz toho, co promlouvající subjekt zamýšlí v daném okamžiku prostřednictvím slov sdělit. Četné metajazykové komentáře v těchto textech vyjevují, že při opětovném vyjadřování opakujících se představ by nebylo funkční (účelné) užívat tatáž slova, touž formu promluvy. Představy se totiž (jak je patrné například z následující citace) stále mění (jejich náplň není nikdy identická) a ani my – jakožto jedinci dorozumívající se a myslící prostřednictvím slov – nejsme stále stejní:

„A právě tak, jako o svém osudu ode dneška za měsíc mám jen zcela přibližnou představu, právě tak málo jistého mohu říci o možném ukončení své řeči. Kdybych chtěl dodržet přesně takovou

Chiméra neboli Průřez cibulí, byl dokončen v roce 1967. Ke čtenářům se však dostal až v roce 1972, a to pouze v několika samizdatově opsaných exemplářích. Oficiálně pak vyšel v roce 1993. I když tato próza vznikla o pouhé dva roky později než poslední text ze souboru *Dům daleko*, její poetika se od předchozích textů výrazně odlišuje, proto se na ni tato studie nevztahuje. Jazykové ztvárnění *Chiméry* již není určováno obsahovou náplní metajazykových a metařečových komentářů, neboť úvahy o *slově a řeči* jsou v tomto textu vystřídány jinými tématy: autorčina pozornost je soustředěna k možné spodobě mezi herectvím a básnictvím, k disproporcii mezi „časem-trváním“ a „časem-vzdáleností“, k vyplňování původní všelidské prázdnoty tím, že ve svých životech na sebe neustále bereme nejrůznější role a vytváříme si všelijaké masky svých osobností, takže se zdá, jako bychom se vlastně obalovali – jako cibule – jednotlivými plátky sebe samých. Věra Linhartová tedy v tomto textu rozpracovává, ještě více než v předchozích prózách, téma utváření a uvědomování si vlastní identity – ovšem nikoliv již skrze řeč, tj. v aktu vlastního promlouvání (jak tomu je v předchozích pěti knihách), ale šíře: skrze naše chování a jednání. V tomto ohledu se poetika (respektive filozofující linie poetiky) poslední autorčiny česky psané prózy vymyká poetice předchozích prozaických textů, proto jí v této studii nevěnujeme další pozornost.

2 Jednotlivým principům slova/promluvy v poetice Věry Linhartové jsme věnovali detailnější pozornost v jiných studiích:

KŘIVANCOVÁ, Michaela

2007 „Literární text jako prostředek komunikace (promluvy Věry Linhartové)“, in Odaloš, P. (ed.): *Kontinuítné a diskontinuítné otázky jazykové komunikácie. Zborník materiálů zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii* (Banská Bystrica: Filozofická fakulta a Fakulta humanitních vied Univerzity Mateja Bela), s. 148–153

2008 „Noetický princip slova v poetice Věry Linhartové“, *Slovo a slovesnost* 69, s. 243–258

2008 „Řeč identity“, *Česká literatura* 56, s. 368–380

2009 „Tvůrčí moc slova“, in *Stylistyka: Style and Creativity, XVIII. ročník*, (Opole: Uniwersytet Opolski. Institut Filologii Polskiej), s. 237–251.

představu, jakou o ní mám dnes, musel bych ji ještě dnes zaznamenat celou, anebo, což je stejně nemožné, musel bych za měsíc být týž jako dnes [...]³ (LINHARTOVÁ 1993: 81).

Autorka proto pečlivě zvažuje, jaké slovo do svých promluv dosadí. Aktualizace výrazu přitom nechce být projevem snahy o estetičnost promluvy. Nechce být ani literátskou exhibicí. Autorčiny promluvy usilují především o *přesnost* sdělování. Už Helena Kosková (1996: 120) uvádí, že texty Věry Linhartové „je nutno číst a dešifrovat jako poezii, každé slovo, každá věta je důležitou součástí formální struktury, působí nejen svou stránkou obsahovou, ale také rytmem, tvarem, zvukovou podobou. Nepřijímá však pro poezii obvyklá estetická měřítká – jejím cílem není krása řeči, ale její přesnost a neobvyklost.“

V poetice Věry Linhartové mají slova odpovídající výraz tehdy, když při svém vyslovení vyvolají takový význam, který dokonale splývá s předem zamýšlenou představou. Poznání subjektivní představy a její přesné verbální zrcadlení se tudíž stává komunikačním záměrem vnitrotextových podavatelů sdělení. Trojjedinnost *subjektu – slov – představ* tvoří základ jejich noeticko-filozofických úvah:

„Všechno, co o tom můžeme říci, musí vejít do slov. Slova vstupují mezi nás a naši představu, která nás dosud obklopovala, jako nový, nezávislý člen, třetí ve hře“ (LINHARTOVÁ 1964: 10),

výrazová (formální) stránka promluv se pak snaží být praktickým protějškem těchto úvahových (metajazykových či metařečových) pasáží.

Noeticko-filozofický aspekt poetiky Věry Linhartové je v dokonalém propojení s aspektem ontologicko-existenciálním: každá skutečnost je svým pojmenováním „vyvolána k životu“ – a tehdy je pro subjekt srozumitelná: svět se nám ukazuje ve slovech. Pokud tedy jedinec vystihuje v řeči svou představu, uvědomuje si sám sebe, svou existenci. Má-li ve slovech vyjadřovat svou bezprostřední představu, pak se jeho řeč musí proměňovat spolu s ním. Promlouvající subjekt si tak v řeči uvědomuje zároveň svou identitu v její mnohočetnosti – reflektuje sám sebe v různých svých podobách a proměnách. A právě tato distinktivní funkce, toto rozlišení, je v poetice Věry Linhartové podmínkou svébytné existence:

„Stanu se sebou, stanu-li se řečí. Jsem řečí“ (LINHARTOVÁ 1993: 157);

nebo:

„Jsem řečí, stávám se řečí. – Ale nezतोžňuji se s ní, nepřevtěluji se do ní, jsem stále také něco jiného než řeč. Teprve řečí se stávám sama sebou, řeč však přece nadále zůstává něčím ode mne odlišným, něčím, co setrvávájíc mimo mne, podstatně omezuje a nalézá svoji podobu“ (IBID.: 157–158).

Říká-li promlouvající subjekt: „Jsem řečí, stávám se řečí. [...] Teprve řečí se stávám sama sebou,“ uvědomuje si svou existenci skrze vlastní promlouvání, skr-

³ Pasáže, na něž v citovaných úryvcích klademe důraz, podtrháváme. V knižních editacích se podtržení nevyskytuje.

ze svou řeč. Avšak nejen promlouvající subjekty, ale i fikční postavy narativních úseků próz Věry Linhartové se stávají samy sebou svou řečí. Daniela Hodrová (1968: 30) v této spojitosti hovoří o tzv. personifikační projekci. Ta podle jejích slov „spočívá v transformaci objektu z roviny anorganická do roviny organická“.

Řeč vyjevuje svého podavatele, ale slova jednou již vyřčená se stávají nezávislými, svébytnými: tudíž řeč jednou již vyslovená se také stává přístupnou různým interpretacím; alespoň takto si totiž z předchozí citované ukázky vysvětlujeme ono *nalézání podoby řeči, jež setrvává mimo nás*. Z téhož úryvku také vyrozumíváme, že pokud se promlouvající subjekt, jak sám říká, neztotožňuje s řečí, nemůže se ani ztotožňovat sám se sebou, je-li totiž, jak dříve řekl, touto řečí. Je-li tedy řeč také něco od subjektu odlišného, je i subjekt něco jiného než pouze on sám. Tyto naše úvahy korespondují s dalšími dvěma pasážemi z téhož textu. V první z nich čteme:

„Mluvím-li o sobě, mluvím o někom jiném“ (IBID.: 158).

Pokud se sám subjekt stává předmětem své řeči, projektuje⁴ se jako někdo jiný, tj. jako někdo, o němž sám hovoří. Nazírá tak ve své řeči „ze sebe“ na sebe. Obdobným způsobem nahlíží na takto tematicky zaměřené pasáže v textech Věry Linhartové Zuzana Stolz-Hladká. Ve své studii *Subjekt a rod v díle Věry Linhartové*, uveřejněné ve slovenském sborníku v překladu Maríny Gálisové, uvádí: „Gramatický podmet ‚ja‘ je, pokiaľ ide o skutočný vzťah k nám samým, iba zvukom, naším lingvistickým zrkadlovým obrazom, o ktorom sa domnievame, že ním sme, ale ktorý navždy ostane len akousi konvenciou. Takže keď prostredníctvom jazyka vytvoríme subjekt, stvoríme čosi, čo s nami samými nie je totožné. ‚Ja‘ nie je ‚ja‘, alebo inak, ako to hovorí Julia Kristevová: je rozdiel medzi ‚rozprávajúcim subjektom‘ a ‚rozprávaným subjektom‘ (STOLZ-HLADKÁ, 1997: 235).

„Linhartovské“ promlouvající subjekty se vlastně neustále projektují, zdvojují směrem ze sebe ven. Jejich řeč je proměňuje. Chce-li tedy promlouvající subjekt řečí vyjevit sám sebe, nesmí mluvit o sobě:

„Stanu se jimi, budu-li o nich mluvit. Stanu se jí samou, budu-li mluvit o ní samotné, ale stanu se sama – sebou, mluvím-li s tebou nebo s kýmkoli o čemkoli jiném“ (IBID.: 165).

V druhém avizovaném úryvku z téhož textu (z Pikareskního průmětu na pozadí) promlouvající subjekt říká:

„Mluvím-li, stávám se tím, co nejsem já – tím, co jsem nejen já sám. Stávám se také tím, co stojí proti mně, když mluvím – co mi brání v řeči. [...] Stávám se tím, kdo se mnou proti mně mluví“ (IBID.: 158).

Jak z této citace vyvozujeme, promlouvající subjekt se ve své promluvě projektuje vždy také do role někoho jiného, tedy i pokud není předmětem své vlastní

⁴ Na projekci jako jeden z hlavních rysů poetiky Věry Linhartové upozornila Daniela Hodrová ve své studii *Umění projekce (Meziprůzkum Věry Linhartové)* – HODROVÁ 1968: 27–34.

promluvy. V každém svém sdělování totiž na sebe bere zároveň i komunikační roli adresáta (příjemce) vlastní výpovědi: vnímá svá slova a míru totožnosti jejich významu s představou toho, co mínil slovy sdělit. Tím vyvstává další důležitý rys promluv v textech Věry Linhartové – latentní dialogičnost.

Možnosti jazyka jsou však omezené. Subjekt slovy nedokáže vyjádřit svou představu beze zbytku, nebo se ve slovech dokonce vzdaluje své představě úplně. Z promluv vnitrotextových podavatelů sdělení se vyjevuje, že subjekty si jsou této jazykové bariéry dobře vědomy. Při realizaci svých promluv přesto hledají různé způsoby, jak by tuto překážku překonaly.

Autorka proto nechává promlouvající subjekty svých textů ohledávat „nosnost“ slov a hranice jazykového systému: z jejího nakládání s jazykovým materiálem je patrné, že zkoumá, co všechno „v sobě“ slovo nese – jak lze využít jeho fonetické či morfologické složení, jak dalece lze hromadit a kombinovat jazykové jednotky téhož nebo obdobného fonetického uspořádání, aby promluva byla ještě srozumitelná a nevymykala se konvencemi stanoveným jazykovým zákonitostem, například:

„Ale co my, Kleopatro, na čem se ustanovíme a čím ustavíme nepřetržitě utajovanou úsobu svého vzájemného ustrojení? Jsi také toho názoru, že snad úplně upustíme od toho usilovného pokusu o jeho uchovatelnost k užítku – anebo myslíš, že udržení našeho ústrojenství uniká vůbec možností našeho úmyslu? To dělá ta únava. Čím jsem se to tak utrmácel, čím jsem se unavil, ušel, upochodoval na té neúchylné cestě za tebou, čím to, že mě ustavičně uhání pokušení, abych určitě už co nejdřív ustal?“ (LINHARTOVÁ 1993: 249);

nebo:

„Ra dost ně. Raději nedosti něžně. Raněný do kosti“ (LINHARTOVÁ 1996: 17).

Věra Linhartová při těchto postupech ovšem neustále sleduje svůj komunikační záměr: vyjádření subjektivní představy. Její „hra“ se slovy není a nechce být hrou pro zábavnost. Je především průzkumem jazykových možností, i když svou nápaditostí někdy zajisté spěje též k rozptýlení a pobavení čtenáře. Když Věra Linhartová poznává, že jazykové hranice jsou příliš těsné, takže neumožňují představě projevit se v „běžných“ slovech, pak se nebrání neologismům – např. *odhlédavý život* (MNU, Račí kánon na běsovské téma; s. 60) či *obmyslíme se* (PkR, Rekviem za W. A. Mozarta; s. 112), neváhá ani porušovat gramatická pravidla, nerozpakuje se vnášet do již zažitých forem slov nové, vlastní, významy, např.:

„[...] říkáme-li o nějaké věci, že je vyloženým tajemstvím, myslíme tím nejen to, že je tajemstvím, které jsme schopni vyložit, ale i to, že je jen krajním případem tajemství, nebo také, že není tajemstvím ona sama, ale spíš že je jen jako tajemství, tj. téměř jako ono, ale ne zase tak úplně; jinými slovy, že je to věc tajemství podobná“ (LINHARTOVÁ 1964: 111);

nebo:

„[...] soudím, že každý člověk je nesmrtelný, pokud je živ, [interpunkci doplnila M. K.] a teprve smrtí pozbývá svoji nesmrtelnosti; nejenom to: po smrti nejenže je smrtelný, ale právě taky

mrtev, což je neodčinitelné a jediné, co dokazuje naši smrtelnost. A tedy: nikdo není smrtelný, pokud není mrtev – z čehož: všichni živí jsou nesmrtelní“ (LINHARTOVÁ 1993: 278);

a konečně:

„[...] mluvila víc k sobě než ke mně, a to tak, že svým rozkladným názorem (tím myslím její názor, který ona sama podrobně rozkládala) zasahovala často do oblasti, která [...]“

(LINHARTOVÁ 1993: 324).

Lingvistické odchylky však nejsou prohrěškem vůči autorčině nepřetržité snaze o přesnost vyjadřování. Vždyť její promluvy jsou natolik přesné, nakolik vystihují autenticitu momentálního okamžiku, jedinečnost okamžité subjektivní představy.

Úsilí o zpodobení představ je v „prvním“ tvůrčím období Věry Linhartové, tj. v textech s vročením od října 1957 (Povídky o čemkoliv – dokončené v únoru 1958; PkR) do července 1961 (Ponaučení, přízpůsobení, setrvačnost; PkR)⁵, realizováno hledáním vhodné „stavby“ ze slov, tj. takové verbální formy, do které by obsahová náplň představ vstoupila. V „druhé“ fázi autorčiny prozaické produkce, tj. v textech s vročením od září–listopadu 1961 (Totéž později; MNU) do března–června 1965 (Přehledně uspořádání; DD), je tentýž záměr uskutečňován jinak: autorka se snaží uchopit svou představu dokonalým zrcadlením její dynamiky. Konstrukční promluvové postupy, uplatňované v „prvních“ autorčiných textech, jsou tedy v „posledních“ textech vystřídány postupy destruktivními. Výrazový plán „posledních“ promluv je rozrušován, neboť vzniklé průniky v řeči slibují proniknutí do prostoru „za slova“, k vlastní představě:

„Bílý průzračný uniká do nevýslovna pramení proměnou ohněm Šešest mi nedá spát dřevo se odívá listím	Hořící z podstaty se udržuje stále Vítř ani ne dech Ticho teď tady strom trpělivost se obsypává trnitým ovocem“	Vznešenost Přichází podvečer roste strom
---	--	--

(LINHARTOVÁ 1996: 36).

Na rozrušování formální stránky promluv v textech Věry Linhartové upozorňují už Bronislav Pražan a Oleg Sus. Ve společné studii věnované proměnám kontextu a významotvorného principu v próze Věry Linhartové (1970: 77) zmiňují, že „Linhartová se snaží vytvořit jazykovými prostředky ony *průniky* v řeči, ony mezery, které dovolují nahlížet na tzv. představu ‚v plné její síle a neurčitosti‘. ‚Otevírá‘ zvukový, lexikální, syntaktický i kontextový plán vůči své představě, rozrušuje výrazový plán textu“.

Z „destruovaných“ promluv se ovšem vyjevuje, že se v nich vnitrotextoví podavatelé sdělení vzdalují zamýšlenému komunikačnímu záměru – plnému vyjádření vlastní představy – ještě více než při promluvočných postupech konstrukčních. V sémanticky a syntakticky rozrušovaných promluvách dochází k izolovanosti

⁵ Kritériem pro toto dělení není jen vročení slovesných komunikátů (časový rozdíl mezi hraničními prózami je pouhé čtyři měsíce), ale především jazykové a kontextové změny v poetice této autorky. Této záležitosti jsme věnovali pozornost ve studii Noetický princip slova v poetice Věry Linhartové.

výrazu. Osamostatněný výraz, vytržený z kontextových vazeb, se stává mnohoznačným: při svém vyslovení nabízí všechny potenciální významy, vyjevuje různé konotace, připouští různé lexikálně-sémantické vztahy i všechny potenciální syntaktické vazby. V tomto smyslu tedy takový výraz splynul s „plností představ“. Nevyjevuje však to, co promlouvající subjekt zamýšlel v daném okamžiku do slov vtělit: neodráží jeho subjektivitu, jednoznačnost a neopakovatelnost:

„Vrtáno vířeno bezohledně a do tmy	Postup průrvou	Vysvětlí mi
Protože bylo na počátku	pouhý desátý díl dekalogu	to on
vidoucí a mluvící	místo všech možných slov knihy nepsané	
nečtené a nesložené	knihy pod sedmerou pečeti [...]“	(IBID.: 39).

Noeticko-filozofický rozměr autorčiny poetiky se tematikou metajazykových či metařečových komentářů a jazykovým ztvárňováním promluv neukončuje. Jeho dosah je ještě širší. Nutková touha poznat vlastní představu a vyjádřit ji ve slovech přesahuje rámec literárního textu a „vyzařuje“ za jeho hranice: podavatelé sdělení vnímají akt svého promlouvání jako hovor k sobě samým; avšak ze struktury těchto komunikátů je zjevné, že jejich promluvy jsou zároveň určeny (a někdy dokonce i přímo adresovány) implikovaným vnímatelům, tedy subjektům vystupujícím zpoza textu. Samozřejmě každý text promlouvá k pomyslným čtenářům, avšak texty Věry Linhartové tuto skutečnost explicitně odkrývají. Z těchto důvodů se také domníváme, že úplně (tj. přesně) vyslovení představ není v autorčině poetice samoučelné: Věra Linhartová svými texty nesděluje pomyslným čtenářům jen to, že v promluvách je třeba zrcadlit svou okamžitou individuální představu (čímž dochází k uvědomění sebe sama a své osobitosti). Tím, že se přímo obrací na pomyslné vnímatele a usnadňuje jim navíc recepci svých promluv, směřuje zároveň k tomu, aby si příjemci jejích textů uvědomili, že dokonalým vyjádřením vlastních představ dochází k snažšímu porozumění ve vzájemné komunikaci.

Noetický aspekt poetiky Věry Linhartové proto koresponduje nejen s ontologickou, ale také s komunikační dimenzí promluv. Autorka prostřednictvím vnitrotextových promlouvajících subjektů s implikovanými vnímateli kooperuje: tam, kde to považuje za nutné, jim pomáhá orientovat se nejen ve složité kompozici promluv, ale také ve své neméně obtížné poetice. Vnitrotextoví podavatelé sdělení pomocí tzv. metatextových orientátorů reflektují ve svých promluvách postupnou realizaci myšlenkových a promluvočných postupů. Vedle funkce konektivní plní tyto prostředky interního (textového) času též funkci kontaktní: kompoziční úsilí promlouvajících subjektů, signalizující přerušení či opětovné navázání tématu či motivu, zároveň usnadňuje vnímatelům orientaci v makrostruktuře promluvy. Příjemci sdělení jsou nepřímou účastníky momentu ztvárňování promluvy již samou skutečností své implikované přítomnosti v ní; jsou podílníky, „svědky“, jejího utváření. Uvedme některé příklady z textu *Račí kánon na běsovské téma* (15. prosince 1960; MNU):

„Dořeknu, co jsem takto napověděl: umělý výtvar má svou cenu [...]“ (LINHARTOVÁ 1993: 63);
nebo:

„Podstata této dvojí povahy je jinde – je v tom, co jsem řekl před chvílí (že totiž mi naprosto chybí polostíny) [...]“ (IBID.: 66).

Promlouvající subjekty také v rámci kontextových odkazů upozorňují pomyslné vnímatele na důležitá místa sdělení, využívajíce k tomu různých performativních sloves:

„Ale zdůrazňuji znovu, že považuji oba způsoby za naprosto rovnocenné a nevynáším jeden nad druhý“ (IBID.: 61);

nebo:

„Upozorňuji ještě jednou, že toto je spis velmi pozdního stáří [...]“ (IBID.: 70).

Pomocí metařečových komentářů někdy doplňují, vysvětlují nebo zpřesňují věcný obsah svého sdělení, například:

„V této chvíli vám už asi tane na mysli, jaký je to vlastně úkaz, který se nazývá Maxwellovým běsem, kdy a kde jste se s tím setkali a podle čeho ho poznáte – jinými slovy, jaká je jeho podoba a tvář“ (IBID.: 59).

Rovněž obsahový plán metapromluvových i metanarativních komentářů je uspořádán tak, aby průběžně orientoval vnímatele v promluvách: podavatel sdělení jejich prostřednictvím opakuje nebo shrnuje důležité informace, upozorňuje na chystaný průběh promluvy apod. Alena Příbáňová ve své studii (1996: 43) zmiňuje, že vypravěč „přemírou informací vypovídajících o věcech příštích čtenáři orientaci v textu spíše znesnadňuje“. Ovšem přihlédneme-li k tematickému plánu metanarativních a metapromluvových komentářů, dospíváme k jinému stanovisku: prozaické texty Věry Linhartové jsou sémanticky natolik složité, někdy až sémanticky přesycené, že komentáře k nim jsou – pro jejich přímot a otevřenost – pro čtenáře záchytným bodem. Vnitrotextoví podavatelé sdělení jejich prostřednictvím radí implikovaným vnímatelům, co od literární promluvy mohou očekávat, nebo jim prozrazují, co je záměrem jejich díla. Někdy dokonce komentují techniku svého promlouvání (případně vyprávění – konstruují-li příběh), aby si tak „pojistili“, že čtenáři budou při recepci těchto promluv přistupovat k textu tak, jak má jeho „tvůrce“ v úmyslu. Ze stejných pohnutek také čtenářům odhalují základní rysy „své“ poetiky, například:

„[...] tak pro mne nemá skutečnost cenu než ve svých rysech, jakkoli ztvárněných, skutečnost vyslovená. Teprve taková nabývá hodnoty materiálu, který čeká opracování. Přesně vzato je můj svět světem slov, která jsem kdy poznala, světem viděných, slyšených, vnímaných slov, o skutečnosti vypovídajících“ (LINHARTOVÁ 1964: 87).

V této souvislosti by se mohla nabízet otázka, proč jsou prozaické texty Věry Linhartové konstruovány jako sémanticky i formálně (syntakticky) náročné, takže autorka k dosažení svého konečného komunikačního cíle – k porozumění v (literární) komunikaci – musí vést čtenáře „za ruku“. Sémantická obtížnost plyne z noetické a ontologické tematiky promluvy; syntaktická složitost je pak důsledkem snahy o zpodobení pohybu subjektivních představ. Nic v textech Věry Linhartové není „jen tak“, vše je skloubené. Noetická náplň její poetiky dokonale

harmonizuje s ontologickým i komunikačním aspektem promluv a ovlivňuje také proměny v jejich jazykovém ztvárnění. Autorčiny prózy jsou dokonale zpracovanými a semknutými strukturami, které se však samy sebou neuzavírají, nýbrž předávají své poselství tomu, kdo je ochoten podstoupit jejich náročnost a setrvat.

Jak bylo již předesláno, prozaické texty Věry Linhartové lze označit jako sebe-reflexivní⁶ – reflektující prostřednictvím promlouvajících subjektů svou poetiku.⁷ K této záležitosti se vyjadřuje Milan Suchomel. Ve své „linhartovské“ studii Co zmohou slova říká: „Za podvrženými vyprávěči a přes ně vyvstává literatura jako sebecharakteristika, sebepoznávání, sebpředstavování, sebehledání a soběnaslouchání, vytrvalá a trochu únavná sebestřednost“ (SUCHOMEL 1969: 35–36).

Věra Linhartová prostřednictvím vnitrotextových promlouvajících subjektů seznamuje implikované vnímatele s tím, že svět literárního díla je výmysl, konstrukt, ve kterém platí jiná pravidla a zákony než ve světě mimoliterárním, a že v takto umělém světě fikce je možný jakýkoliv zásah, jakákoliv změna, neboť zcela podléhá rozmarům svého tvůrce. Ztvárněnost literárních promluv⁸ je v jejich textech podtrhována vstupováním podavatele sdělení do narativních pasáží, ale i obsahovým plánem takto vzniklých metanarativních komentářů, jak dokládáme například úryvkem z Povídky nesouvislé:

„Pozorujeme s lítostí, jak pevně nás začínají poutat osudy našich postav a jak nás, proti všem našim úmyslům, vtahují do svých záležitostí, kterými jsme se nechtěli zabývat příliš podrobně“ (LINHARTOVÁ 1964: 42–43).

Podavatel sdělení v tomto vstupu prozrazuje, že není v jeho úmyslu zabývat se osudy fikčních postav příliš podrobně. Implicitně tak sděluje svým vnímatelům, že je to právě on, kdo stojí nad dějem i nad osudy postav, a že svou promluvu vede takovým směrem, jakým chce on sám. Když pak během svého promlouvání pociťuje, že se mu jeho tvůrčí plány vymykají z ruky, tj. když je příliš poután záležitostmi svých postav a nechává se unášet konstruovaným příběhem, přetne dějovou linii a upamatuje nejen sebe, ale i své vnímatele na tvůrčí princip své promluvy:

„Ještě je [fikční postavy; M. K.] můžeme ovládnout, ještě záleží na nás, kudy je nadále povedeme: budou žít osudy, které jim chceme dát“ (IBID.: 43).

⁶ Problematice sebereflexe v české literatuře věnuje důkladnou pozornost Daniela Hodrová ve své studii *Sebereflexivní román* (HODROVÁ 1987: 156–177).

⁷ Výjimku představují texty *Povídky o čemkoliv* (PkR), *Pikareskní průběh na pozadí* (MNU) a *Dům daleko* (DD).

⁸ Texty Věry Linhartové vnímáme jako stylizované (literární) *promluvy*, nikoliv jako povídky. Vede nás k tomu nejen absence narativu (respektive zapojování pouhých fragmentů příběhů do promluvy), ale také nápadná orientace textů této autorky na příjemce sdělení, a tedy i výrazná stylizace bezprostřední komunikace mezi autorem a čtenářem.

Také promlouvající subjekt *Rozpravy o zdviži* zpravuje pomyslné vnímatele o tom, že jedině podatel sdělení (nazývaný v tomto textu „jmenovanou osobou“) určuje, jakou podobu bude mít jeho promluva i fikční realita touto promluvou stvořená:

„Zúčastněné postavy se zde totiž pohybují v ryzi libovůli jmenované osoby; říkám v její libovůli, protože by nebylo lze říci výlučně ani z její libovůle (genitiv příčiny), ani k její libovůli (genitiv účelový) – mohlo by to být obojí. A dávám-li takto nepokrytě najevo, že tato libovůle je skutečně svrchovaná nad veškerým jejich nevýrazným pohybáním, které za určitých podmínek, hlavně ale po určitém trvání, může začít vypadat skoro jako opravdové skutky, pak to ale nijak neznemená, že by tyto postavy samy ze sebe jednaly nějak jinak, že je tedy v jejich pohybu omezují, zasahují do něho, anebo ho měním. [...] Co znamená: „jednat ze sebe“ u postav, které jsou stejně jenom jako panáči z loutkového divadla, ožívají-li jen jako ve snu. Co může znamenat takové: zasahovat, měnit a řídit – tam, kde se jakýkoli pohyb stejně děje v naprosto nedílné libovůli?“ (LINHARTOVÁ 1998: 15).

(Nejen) z právě citovaných ukázek je patrné, že v textech Věry Linhartové koreluje konstrukční princip promluvy s ontologicko-existenciální dimenzí slova: pokud promlouvající subjekt zhmotní svou myšlenku do slov, pak entity – tj. fikční postavy, stavy věcí i děje fikčního světa – (DOLEŽEL 2003) zavedené v těchto úvahách začínají existovat. Například promlouvající subjekt v Povídce nesouvislé svým výtvorům – fikčním postavám – „hlasitě“ propůjčuje takovou funkci, kterou potřebuje ke svým tvůrčím záměrům:

„Celý následující rozhovor uvedeme v jeho zhuštěné, místy až k sentenci dovedené podobě, protože jsme svou volnost výběru prostředků omezili již předem prohlášením, že úkolem této postavy je být mluvčím určitých názorů [...]“ (LINHARTOVÁ 1964: 40).

V téže povídce na jiném místě čteme obdobné tvrzení:

„Až potud má naše vyprávění svůj přirozený spád. Nyní jej porušíme tím, že uvedeme na scénu postavu, která zde nebude mít jiný úkol než promlouvat Marině do svědomí, přesněji: uvést ve známost náš vlastní názor [...]“ (IBID.: 35).

Promlouvající subjekty nechávají „demiurgickou“ moc svého slova vyniknout také jiným způsobem: postavy do své promluvy zavádějí často jen potud, pokud se bez nich „neobejdou“. Jakmile je už nepotřebují, jednoduše je odloží:

„Marina odjela, a tak ji načas opouštíme, protože v tom, co se zde mezitím událo a co nás nejvíc zajímá, nemá nejmenšího podílu. Objeví se zase, jakmile ji budeme potřebovat“ (IBID.: 46).

Na propojenost fenoménů tvorby a lidské existence upozorňuje také Sylvie Richterová – ve studii nazvané *Proměny subjektu v próze Věry Linhartové*. Průsečík obou jevů však shledává jinde: „To, že Linhartová promítá do svého díla jevy týkající se umělecké tvorby vůbec, představuje podle našeho názoru zvláštní případ: jádro její básnické vize tkví totiž v pokusu ztotožnit otázky tvorby a otázky bytí, lidské existence. Zákonitosti, meze a svobody slovesného tvaru představuje jako souřadnice lidského údělu a možnosti člověka hledá v klíči do krajnosti do-

vedeného slovesného útvaru. Dějem jejích próz je právě zkoumání takto zdvojeného klíče, jenž je jakousi ontologickou hypotézou budovanou textem a současně ověřovanou z vnitřku stavby“ (RICHTEROVÁ 1991: 14).

Knihy Věry Linhartové nejsou určeny „běžnému“ vnímateli: neslouží k odpočinkovému čtení, ale počítají především s aktivní účastí čtenářů. Složitá syntaktická i sémantická výstavba literárních promluv si přímo žádá pečlivé a pozorné pročitání. Texty jsou navíc často prosty zřetelného významu, a činí tudíž velký nápor na čtenářovu všímavost i na jeho interpretační aktivitu, kterou by význam do textů dodal. Čtenář, který sahá po knize pro její fikční svět, bude „linhartovskými“ prózami zřejmě zklamán. Příjemce textů Věry Linhartové si totiž musí uvědomit, že ztvárnování příběhů není konečným cílem této autorky, ale pouze jedním z jejích prostředků k dosahování dílčích komunikačních záměrů – k verbálnímu vyjádření subjektivních představ. Proto je příběh do promluv zaváděn jen ve zlomcích, nebo není ztvárnován vůbec.

To, co chce Věra Linhartová předat ve svých textech pomyslným čtenářům, totiž není příběh. Je to jisté poselství. Sděluje nám všem, že slova je nutno ustavičně vážit, třebaže jsou k nám tak jako tak „bezmocná“:

„Pozorujeme s překvapením, jakou hrůzu nabýváme před slovy; ‚slova, slova‘ vystupují za každou naší myšlenkou a nemůžeme se jich už dotknout než s úděsem. A přece je to náš jediný prostředek, neznáme jiný. – Marně bychom teď chtěli závažnost této výpovědi zlehčit, jak to děláme tak často; ale lze-li slova znevážit smrt, radost a lásku, nelze jim, přes naše největší úsilí, nijak ulehčit slovům“ (IBID.: 49).

Nemožnost „vyjádřit se“ je nepřekonatelná:

„Stálým používáním slov zjišťuji jejich nepoužitelnost Opravňuje-li vůbec co k užití slova
není to jeho podoba ani jeho význam Slovo je pouze moc a síla nepopíratelná
a nenahraditelná“⁹ (LINHARTOVÁ 1996: 53).

Přesto je a zůstává primární povinností každého jednotlivce úsilí o co největší přesnost vlastních slov. Slova nám jsou totiž dána na zodpovědnost. Nakolik přesně se jimi dokážeme přiblížit své představě, natolik přesně porozumíme jeden druhému ve vzájemné komunikaci. Vždyť vnější svět i naše nitro se nám ukazují ve slovech. A teprve pojmenované skutečnosti nám jsou nějak srozumitelné:

„Potřebuji průvodce ve světě věcí: pokud je mohu vidět, cítit a hmatat, potud mi nic neříkají a nemohu o nich mluvit; nic o nich nevím; procházejí mnou sem a tam, aniž zanechávají stopu, nerušené a nerušící. Ale jsem-li pro věci slepá, chci slyšet slovo, a jsem-li hluchá, chci mít slovo před očima. Nedávejte mi pod prsty samet, řekněte: sametový, na mně je přidržet to slovo k věci, právě toto slovo k právě této věci, a připoutat ho pevně [...]“ (LINHARTOVÁ 1964: 99).

⁹ Grafické rozvržení výrazných mezer mezi slovy a chybějící interpunkci v citaci zachováme v souladu s knižní editací textu.

Prameny

LINHARTOVÁ, Věra

1964 *Prostor k rozlišení* (Praha: Mladá fronta)

1993 „Meziprůzkum nejbliž uplynulého“, in *Přestořeč*, 2. vyd. (Praha: Mladá fronta), s. 9–169

1996 *Dům daleko*, 2. vyd. (Praha: Trigon)

1998 *Rozprava o zdviži*, 2. vyd. (Praha: Hynek)

Literatura

DOLEŽEL, Lubomír

2003 *Heterocosmica. Fikce a možné světy* (Praha: Karolinum)

HODROVÁ, Daniela

1968 „Umění projekce (Meziprůzkum Věry Linhartové)“, *Orientace*, č. 3, s. 27–34

1987 „Sebereflexivní román“, in táž: *Poetika české meziválečné literatury. Proměny žánrů* (Praha: Československý spisovatel), s. 156–177

KOSKOVÁ, Helena

1996 „Průzkum Prostoru k rozlišení“, in táž: *Hledání ztracené generace*, 2. vyd. (Jinočany: H & H), s. 118–128

PRAŽAN, Bronislav – SUS, Oleg

1970 „Proměny kontextu a významotvorného principu v próze Věry Linhartové“, *Česká literatura*, č. 1 s. 60–80

PŘIBÁŇOVÁ, Alena

1996 „Strukturální čtenář v prózách Věry Linhartové ze šedesátých let“, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada D* 43, roč. 45, s. 41–51

RICHTEROVÁ, Sylvie

1991 „Proměny subjektu v próze Věry Linhartové“, in táž: *Slova a ticho* (Praha: Československý spisovatel), s. 13–34

STOLZ-HLADKÁ, Zuzana

1997 „Subjekt a rod v diele Věry Linhartovej“, přel. Marina Gálisová, in Michalovič, P. (ed.): *Subjekt – autor – auditórium: subjekt v priestoroch umenia. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie* (Bratislava: Sorosovo centrum súčasného umenia), s. 234–241

SUCHOMEL, Milan

1969 „Co zmohou slova“, *Host do domu*, č. 2, s. 35–36